

«YATAĞINA SİGMAYAN ÇAY» IN POEZİYASI

Nizami CƏFƏROV,
akademik

Avdı Qosqar ədəbiyyatı keçən əsrin 80-ci illərində ilk şeirləri kitabı «Dünyaya yagaram qarla, yaşıqla» goldı. Və bu kitabda toplanan şeirlər sairin 70-ci illərinin ortalarından başlayan ardıcıl, enerjili yaradılığının kifayət qədər təfərruatlı bir şəkildə əks etdirmək yaxşı, göstərişli ki, onun poetik təfəkküründə təbiətla cəmiyyətin bədii-fəlsəfi vəhdətə dərkincə maraq olunduq gülündür... Saîr sonralar qələmə alındı şeirlərində də həmin ideya-estetik istiqaməti davam etdirib daha da dərinləndirdi. Və təbiətdə comiyəti, cəmiyyətə isə təbiəti ideya-estetik anlamların zahirən sadoləvh, daxilən isə xeyli dərəcədə elə intellektual «təcrübə»lərinin təqdim etdi ki, yenidəydiçilik toxahürərinə qarşı bazon inkarçı-nihilist, cəhəllardan isə laqeyd nümasibət göstərən - XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvelləri Azərbaycan ədəbi-ictimai mühiti. Avdi Qosqarın poeziyasında özünəməxsusluğunu etiraf eləməyib. Yaradılığının (vo xüsusişlə istedəndə) məhsuldarlığı müqabilində şeirlərini az-az, bəş-altı ildən bir nəşr olunsa da, elə bilmək ki, onun ədəbi alomdakı sair nüfüzu indiyə qədər ədəhansa nəinki şübhə doğurub, əksinə, illər keçidkə dəha da arıtb, yüksəlib; təbiətdə comiyəti, cəmiyyətə isə təbiəti dəha dörlündəxərət (vo görək) intuisiyası - iñersiyəsi təskimləşib, bir az çıxmənlər, bir az dordlu, bir az da emosional obub.

Bu çay bu yatağa sızmaz,
sızmaz, canım gözüm, sızmaz.
Axar sular dan macrada
axmaz, şirin sözüm, axmaz.

Yatağı yandırır aza,
canı eusandırır aza,
daşı dayandırır aza -
axmaz, qara gözüm, axmaz...

Avdı Qosqarın «Bu çay bu yatağa sızmaz» tabibi, asasən, son illərdə qələmə alındı şeirləri, bədii-publisistik məqalələri əhatə edir ki, həmin yazıların hər birində, kohna təbəkələrə deşək, müasirizimizin nobzə döyüür. Bazon aramla, yavas-yavaş, yanı hayatın normal tempino uyğun olaraq; bazon da həyəcanta, sürətli, siddətli... Və dərhal hiss edilir ki, sair ürəyi bu narəhat, insan tələyi üçün risklərə dələ dünəyimizin ritmini, intonasiyamı öz üzərinə götürməkəndən əksinmır... Hərda bir ağac kəsilir, hərda bir yaşıł yaşamasq eşiq bal-talanır, Avdi buna ümumən insanlığı qarşı cinayət, allahsızlıq hesab edir. Yalnız təbiətin deyil, həm də cəmiyyətin (mənviyyatının) ekologiyasına qəsd要说:

Allahın usağı allahı!
Bə ağıca necə qıyr əliniz?
Neca kəsirinizi şah damarını,
Neca kəsirinizi göy vüqarını?

Neca kəsirinizi, - güclə dayanır,
güclə dayanmaqdı dünəydan paya.
Yer altında kökləri, təzəndir - yanır,
Yer istə dəhnəndən kasılıb çayı...
Göyündü simşəklər bay-basa gəlir,
Təvşütür, təntiyi yerin nəfəsi.
Neca qiyırısunz -
daş daşı yeyir,
Neca qiyırısunz -
butur su səsli...

Sairin bu cür şeirləri bir daha göstərir ki, poeziya, ədəbiyyat, həm də bişə boxs olunmuş Hayat üçün mosuluyordı. Və bu mosuluyotin dili çox zaman allahsızlıqla qarşı ışyan, qiyam və hayqırıldı.

Avdı Qosqar deyəndə ki:

Ürəyin özündən qabaq sürüsüüb
Düşür dərd altına, qayğı altına...
Ovuda bilmirəm bircə üzri,
Qoruya bilmirəm yaz havasından;
Bəhənə astarə yana-yaxıla
Bir qəmli baxışdan, saz havasından
Qoruya bilmirəm bircə üzriy...
...Daş-a-baham deyir, ağıca - obam,
Ağacsız yaşavam, daşız yaşayam,

Ovua bilmirəm bircə üzriy... -

bu şübhə eləməyə adamın üzriy golmir... Ona görə yox ki, Avdi bütün linq-poetik təbiati ilə səmimidir, həm də (va da çox!) ona görə ki, Avdinin sən sözünün arxasında hər cür bəzək-düzükəndən kənar canlı Hayat dayanır: o Hoyat ki, ham normal, həm də fəvvaladə ritmləri ilə bizim Üreyimizdə döyüür... İstər fərdişoxşı, istərə do icümai tolataları, longarı ilə...

Doğrudur, Avdi Qosqarın seirlerində «xalq», «millət» sözlərinə, demək olar ki, təsəduf olunmur, ancaq onun poetik dilində «insan» elo «xalq», «millət» deməkdir. Vo insanın dərdi tam miqyası ilə xalqın, millatın dərdidir:

*Hasrat yüz dartaq -
ıralı, geri,
Çəhlitlər gözümüzə -
diridən diri,
Ağzımız dilimim titrəyin yeri -
biri Kəlbəcərdi, biri Göyçədi.
Zülmətə bürünüb həyatı -
deyir.*

*Yurdı soruştursan -
bayati deyir,
Bir dağdan asılan qayadı deyir -
biri Kəlbəcərdi, biri Göyçədi.*
Və bər da bir höqiqidir ki, Avdi şeirlərindən «xalq», «millət», «xatən» sözlərinin bundan sonra islatıldı-islətmədi, föriq yoxdur, onun poeziyasının bütün rubuhunda, canunda; poetik dilinin, əslubunun ədəsində Vətan var, Millət var, Xalq var... Məsələdən deyil ki, yeri goldı-gəlmədi, müqəddəs sözlər çox işlədilə zəhir effekt namına istismar edəsan; söz adəminin bir vezifəsi də onun üçün «ikintli material» olan sözən qənaətə istifadə etmək, istəfələr təqdim etdir. Sənədün böyükəndən qədər, israfçılıq vər vərməməkdir.

Avdı çox İsləməni, istismar olunmuş, döndənə yaşılmalınsız sözən qəzəf, ifadələr təbip (vo yə yaradıb!) işlətməkədən sonra başına no galəcəyini bilmədiyən qəhlimlərə aparır. Və onas da odur ki, eniş-yoxşan, daş-qayadan, kol-kosdan cəkinmədən özü öndə gedir... Sənədün hissələrinin, döyünlərinin öndə...

Avdı Qosqar poeziyasının güclə onun daxili intellektuellığında olduğunu qədər də zahirən sadoləvhliyindən dedik. Və təsədufın deməkdir...

*Dərd bilməmək - naşılığın on pisidir.
Ən hündür sa - szılınan həgg ssəsidir.
Ən çatını - insannın son nəfsidir;
Ən asan şey nədi,
onu bilməmədin.*

Və bəzən sadoləvhli onun sevgi şeirlərində bütün miqyası ilə görür... Yalnız görürmür, həm də Avdi Qosqar əslubunun attributuna, onu sair eləyən, mənəvi-əməniyətin (istedəndən) toxahürət logiyasına çevirilir:

*Sevdim,
bacarmadım nazını çəkəm,
Sevdி -
yarimadı gözü dolus.
Bir dəfa «can» sözü gəlmədi dila,
Bir dəfa demədim -
evim-əşyöt.
Elə bilməndim ki,
məhabət burud,
Hasrat «qəmaliyyəti
vüsal yerin.
Deyirdim, bər torpaq
göyləri ədar,
Şəvənlər qovuşa biri-birinə...*

Avdinin sevgi şeirlərində eşqin sufitestein dərinliyi (vo metafizikası!) ilə yanaşı, ailə-məsiş həsbi-halı da az yetmət. Diqqəti colb edən isə odur ki, hətta bər ailə-məsiş «prozaiqliy»ində daş qayıf qədər poetik, mənə-məzmun, ideya-obraz astarır. Və tapır:

*No məndən yardımın, nə də tələden,
Nə də ki kənülüsə getdiyin evdən...
...Necə dözbən qaldın -
bu vurhavura?!*

*Necə qururuñ dözbən saxladın?!
Şahlıq taxtı kimi üstündə durur
Ləkə görürmayan təmiz-ter adın...
Ən böyük istedad ad qorumağı.
İstər qadın olsun, istərə kişi...
Dünyadan doymaqdır, ya yarmaqdır,
Çatın məsəldən, dünyanın işti...*

Avdinin bədii təxəyyülli bir mətbədən başlayıq təxəyyüla-axtara-xtara yüz gumanma düşə bilər, Heyatın, İdrəkin, Xayalların hər kün-cucagınə bası vura, hər cür şəkk-sübəhələrə duşa bilər. Bunulnəla, son səzünən yarımcı qoymas. Çünki Avdi o şəhərlərdən kəndi, ihamı onları hec vaxt aldarmış, toxoyülli azmır, gumanları çəşmir.

«Bibliya» insanın əvləndiñən doğulan andən «günahkar» olduğunu cox-cox qədəmənən təxəyyüldən bəzindən dünəyinən gələnəmənən dərəcədən «günahkar» olduğunu ona yoxlamaq. Çünki Avdi o şəhərlərdən qədər, ən böyük istedad ad qorumağıdır... Avdi da insanın günahkarlığından bəhs edir, ancaq bu, tamamilə başqa günahkarlıqdır:

*Sevgi qatılıyk -
Günahkar alıñım qana bulasıb.
Qanla oynayırıq,
qan canagyıq...
...Ömür yaşayırıq - günah içində.
Qapımız qazaya - qadara açıq.
Ölən sevgilərin kölgələriyik -
Kölğə de, tər kimi, adəmdən qaçıra...
Avdının sevgi şeirlərindən de çox dörin etnoqrafik məzmunlu bir mosuluyut var... Tənriya müraciəten deyir:*

*...On sevia-seva
özüümü dandım -
Sənə sevgisində -
ona yannagüm.
Ən böyük günahım -
balğa də, odu,
Bir də bu həyatı anlamamamağim...
...Tənri,
na cəzən var -
ver özüm çəkim.
İnsan həyatının (vo idrakının) üfüq-lərinin son dərəcədə genişləndiyi müasir dövrümüzdə də elə sevgi şeirləri yaranır ki, «əsiq» bütün gūnəhələri «məsəq»un boynuna yixmağa çalışır, onun «vəfəsizlik»indən elə yana-yana gileyənir ki, özü də bilməndən mordiyin, kılışyin, hettə adamlığını itirir.*

Adım kimi, kişi kimi, mərd-mərdənən sevməkəndən gəzel no varmış... Xüsusiə poeziyada, ədəbiyyatda... Ağrı-acilar çəkəcəko, bütün gūnəhələri özündə görə-göro... Ösindle, bər sevgi şeirdir... Ancaq, şairin özü demis, «daş dili»nda:

*Şən olan iriyi -
sənə vermedim,
Şən olan iriyi -
döndərdən dəsa...
Daş ırık dənsür -
Daş dilində bax,
adi daş dili,
Qobustan dili...*

*Bu dər biləməndə kim anlayacaq?
Kim duya bilecek -
askı sözürləri?..
...Hansı moqədəyam bu «daş ağıl»la?
Uzat əllərinin bə daş adama,
Uzat, axırmış çıxı nagıllar...*

Avdinın ana şeirləri ona görə bənzər siz, mükəmməl və təsirlidir ki, burada özlüyündə ne qədər böyük ədəbi-ictimai dəyəri olsa da, ümumiyyətə, özünməxsus bin Ana obraya var. Yəni bə minim, sonin, onun deyil: möhə Avdının Anasıdır:

*Nə söz söyləydim sözünüñ üstü,
nə dordlar döylüüb dizinin üstü,
Omriñün dağına, qışlaşqarına -
baxıban fələvin idşəklərinə -
yanırımdı, næzəri qoyurredi dinəm,
düz söñün qabarlı sli olardım...
...Indi dəha elə bir yananan yox,
nə də insanlara elə inanım...
...Na waxisa görxdüğün bir qarı vardi,
torpaq əllərimdən alb apardı...*

məni gorxudurdu onuñ sağħħi...

Ata-ana ilə övlad arasında bir dənaya golmək, bir də bu dünəndən getmək «körpüsü var, Birincisi sevinc, ikincisi qom «körpü»südür... Və körpü varsa, o körpüdən keçmək də var...

*Ev devi qəbristan,
cöldür, esküd,
Darixr yanında sakitcə yatan.*

*Öz köklü üstündə -
halal kıştıdı -*

*sonin baş yoldaşın,
manimsa atam...*

...O, orda nigaran,

son burda tonha,

Gedəni ləngidim, ya saxlayımı?

*Dəqimələr torpaqda qoşusuñ Tanrımlı, -
bilmirəm gülümmi,
ya ağlayımı?*

Dərəməti torpaqda basıldım, ana!

Avdinin yalnız poeziyasında yox, ümumi təfəkküründə, düşüncəsində, həyatında təzədən bir ailə-əxlaq (etnoqrafiya) filosofluğu var ki, onu yaxınlıq tanınanın hamisidir. Bu filosofluğun təfərruatını, guman edirən ki, yaxşı bilir. Təfərruat deyəndə ki, Avdi hec vaxt onu kiməsə şor eləməyib, ancaq elo ki, bu mövzdə bir səhəbət dürsür, o öz mövqeyini ya «əyo, ha!», ya da «əyo, yox...» deməkə bilidir. Və dərəhələrənən ki, həmin mövzə üzərde deyil, çox-çox dərəcədən etnoqrafik qətlərdən - dədo-babalarlardan golir... Demek olmaz ki, Avdının bu vo ya digər məsələyə münasibətdə dədo-babalarla, ümumiyyətə, polemikə yoxdur... Var... Ancaq bu, çox ağır bir səhəbat mövzusudur... Əsas isə odur ki, Avdının poetik təfəkkürü fəlsəfi olmağından qədər də folosofi təfəkkürü oxlaqlı, dədo-babalarla...

«Bu çay bu yatağa sızmazı» da «Ötən illərin duyularında» yer alır... Doğrudur, buradakı «ötən illər» anlayışı o qədər də uzaq illər ehətə eləmirdir, ancaq hardan bələsen ki, şair ömrü (vo toxoyuñ) müqəyyasınca hansı illər ölüb, hansılarla halo heç yaşanmayıb vo ya qarşidan golir...

*Çarına çəkilən ruhu -
bilmədim,*

*Tufanla tuş galən Nuhdu -
bilmədim.*

*Yayndan sıyrları oxdu -
bilmədim,*

*Baxılıb görə-görə -
dözbən əldənmidim.*

Bir sevda ağlayır içimdə mənim.

Bir xanının dilindən eşitidilə - sözləri Avdi Qosqara aşğırdakı məsraları yazdırır:

Bu sözün yoluñda alıñım qələməyə;

Yağlı kəndir təpib -

dər ağacından,

Bəla sənə sadig bir yar tapasən,

Sallanib qalasan yar ağacından.

Çaxa dəli şimşək,

seli gəlməyə;

Oynaya küləklər,

yeli gəlməyə;

Uzənb qırmaqça olın gəlmənəyə;

Bir cüt nar asılı nar ağacından.

Avdının şair-mətəfəkkir istedadında mühüm olamətildir ki, özgənin ağıllı, müdrik sözüne öz sözü qədər həssas yanasır. Dəyər (vo şərh) verir, özgənin sözünən öz sözünə çevirir... Və bütün varlığında dərk edir (vo dərk edir) ki, bə dünəndən «mənim-sənəni» yoxdur, döyünlən söyü dəyalıqda galacıq.

«Ötən illərin duyularında» dətimi motivlər həm bir insanın, həm də bütönlük dəmiyyətinin tələyindən dənəşəndə özünü göstərir. Ancaq publisistik çəlqaplıqda deyil, bədii-fəlsəfi mənalandırmalar, ümumiyyətdirmələrlə:

Duyan baş ayırat dolunu boşdan,

Duyar havasını dağın qəlin.

Yağır daş yağışı, yağır obasınan

Başın altına tutub «yağışın».

Sino dərdə dolu, gözləri yaşıla,

Başı qarışbdı suya, çörəye.

Öyrənib müsəlmanın bu daşlı başla

Baş da yağışına - «oxqay»-deməyo...

(Davamı 7-ci səhifədə)

(Əvvəli 6-cı səhifədə)

Və bu cür bədii-fəlsəfi virtuoziqlıq şairin oğluna müraciətən dediyi şeirdə də güclüdür:

Şükranlıq edirəm, oğlum,
Başımız ki, cıynımızda,
Ağlımız ki, başımızda -
Şükür, buna da şükür.

Şükür, südümüz halaldi,
Harama yerikləmirik,
Bu tarixdi, bu zamandı
arama, yerikləmirik.

...Şükür, kəsəyə tutub, daşa basılmırıqsa...
Şükür, yağılı kəndirə keçib asılmırıqsa...
Ya şəriət hakimi, ya bigiburma həci...
Bizi eləməyibsə hava, su möhtəsi...
Şükür, buna da şükür...

Avdı Qoşqarın «Bu çay bu yatağa siğmaz» kitabına az qala şeir kimi duyğusal bir intonasiya ilə qəlema alılmış möqalələri də daxil edilmişdir ki, bunlar «Mən-lə Allah arasında...», «Ramiz Qusarçaylıya açıq məktub», «Borçalya, Rafiq Hümmətə açıq məktub» və «Mən gördüğüm Amerika (yol qeydləri)»nden ibarətdir.

«Mənla Allah arasında...» bu yaxınlarda dünyadan köçküş gözəl şair Camal Yusifzadənin xatiresinə həsr olunmuşdur. Və bu yazıda Avdı bənzərsiz şairin təkrarsız obrazını yaratmışdır:

«Şeirləri kimin çox sakit golib-gedordi işə. Elə bil ayaqlarını yerə bərk basmadı ki, səsi möhkəm çıxar. Yarını saatdan, bir saatdan bir enördi pilləkənin başına siqaret çökməyə. Çox məlumatlı torfmüqəbil idi. Hər şeyi özünəməxsüs detallarla izah eləyordı. Gördüklerimin, tanışlıklarının içində, bəlkə də, ən məlumatlı, müasir təfəkkürə malik bir insan idi. Hər şeyi öz dozandasında təhlil eləyərdi. Müasir siyasetin, çağdaş adəbi prosesin elçatmam məqamlarını elə ustalıqla kəsib doğrayırdı ki...»

«Açıq məktub»larda həm Ramizin, həm de Rafiqin poeziyəsini Avdı özünəməxsüs peşəkarlıqla (və səmimiyyətlə) təhlil etməklə yanaşı, ümumən adəbiyya-

«YATAĞINA SIĞMAYAN ÇAY» IN POEZİYASI

tin, xüsusilə, poeziyanın istər «daxili sırları», istərse da ictimai missiyası baradə maraqlı fikirlər söyləyir.

«Mən gördüğüm Amerika»ya gəldikdə isə bu yazını sadəcə «yol qeydləri» adlandırmış, elə bilirəm ki, müəllif tərəfindən təvazökarlıqlırsa, bizim tərəsimizdən infaslılıq olardı. Və casarətlə deyə bilarık ki, «Mən gördüğüm Amerika» Azərbaycan bədii publisistikasında bu mövzuya həsr olunmuş ən istedadlı (və mükəmməl) yazılarından biri, hətta demək olar ki, birincisidir. Niyə?.. Hər şeyden əvvəl ona görə ki, bu müfəssəl yazıcı tebiətən koloretli bir qələm adının «uzaq» (və kosmopolit!) Amerikanı yenidən (və humanist texnologiyalar mövqeyindən) «keşf etmək» təsəbbüsü, bir daha dərk etmək iddiaları var. Və bu iddialar hər cür siyasi-ideoloji konyukturlardan çox-çox uzaqdır:

«Haraya, nəyə gəldiyimizi əl-ayaqla izah eləye bilmirdik. Amerikalılar bəs qə-

dər dəqiq, praqmatik adamlardır. Elə-bəla, hay-küylə onlardan aralanmaq mümkün deyil. Axırda, olacsız qalıb rus dilində tərcüməçi götirdilər. Tərslikdən, ya xoşbəxtlikdən «xilaskarımız» da sarışın adamıydı, «sevdiyimiz» rusa oxşayırıdı. Elə bil ən oziz adamımızı gördük. Az qaldım o İvanın etəyindən tutub bayraq kimi yuxarı qaldıram ki, bu vağzalda, ingilisin, zəncinin, meksikalının içinde (Kolumbiyanın Meksikaya çox yaxın sorhəddi var) xilaskarımızı tapdıq.

Çox dəqiq «araşdırmadan» sonra aydın oldu ki, biz terrorist deyilik, ərəb ölkələrindən qaçıb gəlməmişik, bura da son nücat yolu kimi baxmırıq. Burdan siğınacaq zəd istəmirik. Özümüzün gül kimi yerişimiz, yurdumuz, vətənimiz var. Düzdür, bir qədər donluğumuz bnlara nisbətən aşağıdır, bir də nə olsun ki, qanunlarımız bnlarınkı kimi dəqiq işləmər, ancaq bizim də öz at işləməz yollarımız var ki, bnlar

min il də qalsa biz eləyənləri bacarmazlar, biziə baxıb, qalarlar yana-yana...»

Aydı Amerikanın «portretini yaradı:

«Ümumiyyətlə, Amerikada hamı özü üçün, necə xoşdu, elə də yaşayır. Həc kim, hec kəslə maraqlanır, na geyimin, no düşüncən, no qeyri-adi hərəkətlərin hec kimi təccübənləndirmir. Gözlərinin heyrotı olmuş insanlardı sanki, hec növlə diksindirmək olmur onları. Heyat çox sahitdi orda.

Dərin bir səssizlik var, çığınan, qısqıran, bağışın yoxdu, ancaq hamı bir-birinin piçiltisini eşidir. Xoş bir tebəssümə üzüne gülür, tanımadiqları insanlara xoş bir ədəyala salam verir, xoş ünsiyyət yaradır. Budur Amerika cəmiyyətinin üzərə müşahidə edələyimiz görüntüləri. Daxili necədir - onu bir özləri bilir, bir də öz allahları. Allah da hamida bədir - kimidə Tanrıdı, İləhidi, kimidə Boq, kimidə isə Qoldedi, yəni Qad-di...»

Və bu «portret» aşağıdakı sözlərlə bitir:

«... Bir həqiqəti anladım ki, hər yerdə insan insandır, qayğıya, ünsiyyətə hamının ehtiyacı var: ağın da, qaranın da...»

Ön böyük ünsiyyət bir-birini anlayanlar arasında olur. Ünsiyyət təkcə dil bilməklə olmur. Bəzən dilsiz də danışmaq olur... ağacın öz dili var, binanın öz sözü, yolun, əzin öz piçiltisi... qoyulan qaydanı, icra olunan qanunu dilsiz də anlaysın. Verilən sözün dəqiqliyini, edilən hərəkətin müdrikliyini sözsüz də duymaq olur. İnsanın halını sözündən yox, üzündən oxumaq, duymaq gərək. Çətin olanı da budur, tez anlaşılanı da...»

Avdı Qoşqarın «Bu çay bu yatağa siğmaz...»ı böyük bir söz (və düşüncə) adəminin əsəridir... Həm dedikləri, həm də demədikləri ilə...